

درس باغ ایران و تاریخ آن

نخستین منظرپردازی‌ها و نخستین باغ‌سازی‌ها در جهان

و

پیشینه تاریخی باغ‌سازی ایرانی

دکتر لادن اعتضادی

دانشگاه شهید بهشتی

دانشکده معماری و شهرسازی

دوره مطالعات معماری ایران

۱۳۹۹

نخستین منظر پردازک‌هاک انسان

(مداخله در طبیعت، نشانه‌گذاری برای تعیین قلمرو یا نوعی نظم بخشی به محیط؟)

چرايه مداخلهء انسان در محيط

• نظريه:

انسان به طور فطري به محيط پيرامون خود نظم مي بخشد و قلمرو
ايجاد مي کند.

(امس راپاپورت در کتاب منشاء فرهنگي مجتمعات زيستي)

قلمروهاي عصر نوسنگي،
ماهيتي آيني يا ...؟ داشته اند

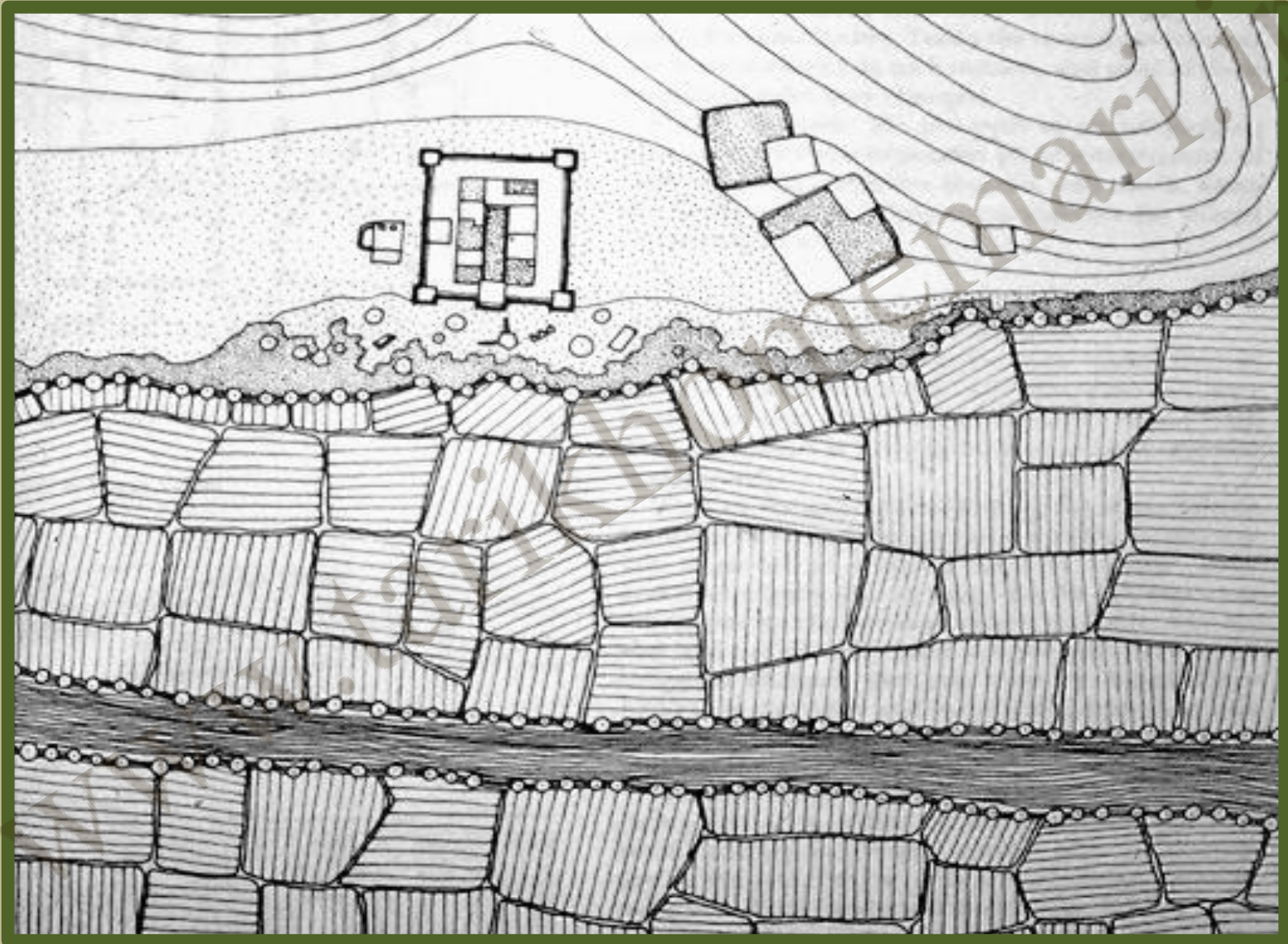
خلق فضاگ زیسته و آینه در عصر حجر (مداخله در طبیعت پس از غار نشینی)

کشتزار نخستین منظر پردازگ سبز (منظر مصنوع پس از انقلاب کشاورز)

کشتزار و قلعه مسکونی و محدوده‌های وابسته، نشانگر استقرار یک جامعه کشاورز در سرزمینی مناسب

خلق منظر سبز مصنوع

نخست نیازمند خاک و آب مناسب

و

سپس دانش کشت و زرع به قصد تأمین معاش اعم از کشت محصولات زراعی تا باغی است.

اما پرورش گل‌ها و گیاهان زینتی که زیربخشی از دانش کشاورزی است، در عین حال برخاسته از یک نیاز زیبایی شناختی و کیفی است.

ساخت بناها و مجموعه‌ها، نشانه‌گذارها و هنر نوع
ساخت و ساز در محیط طبیعی، نوعی منظر پردازش است (جلیکو)

طراحی در تعامل با صورت و ماهیت طبیعت متخرب

ایجاد منظر مصنوعی آیینی از نوع معماری در دل منظر طبیعی همراه با باغ‌سازی آیینی در اطراف بنا. (نمونه مصری)
آثار معماری، مجموعه‌ها و شهرها همه نوعی منظر پردازی انسانی هستند (Landscape of Man, Jellicoe)

باغ‌سازی چگونه آغاز شد؟

آیا باغ‌سازی دنباله شیوه تولید کشاورزی است؟

یک نظریه دیرینه شناسی مبتنی بر این است که کاشت درخت یا درختان در مکان‌هایی خاص ریشه در نظام‌های آیینی باستانی داشته و منظر پردازی با درخت، حتی پیش از «انقلاب کشاورزی» پدید آمده است.

نخستین باغ سازگها (در نخستین تمدن‌ها)

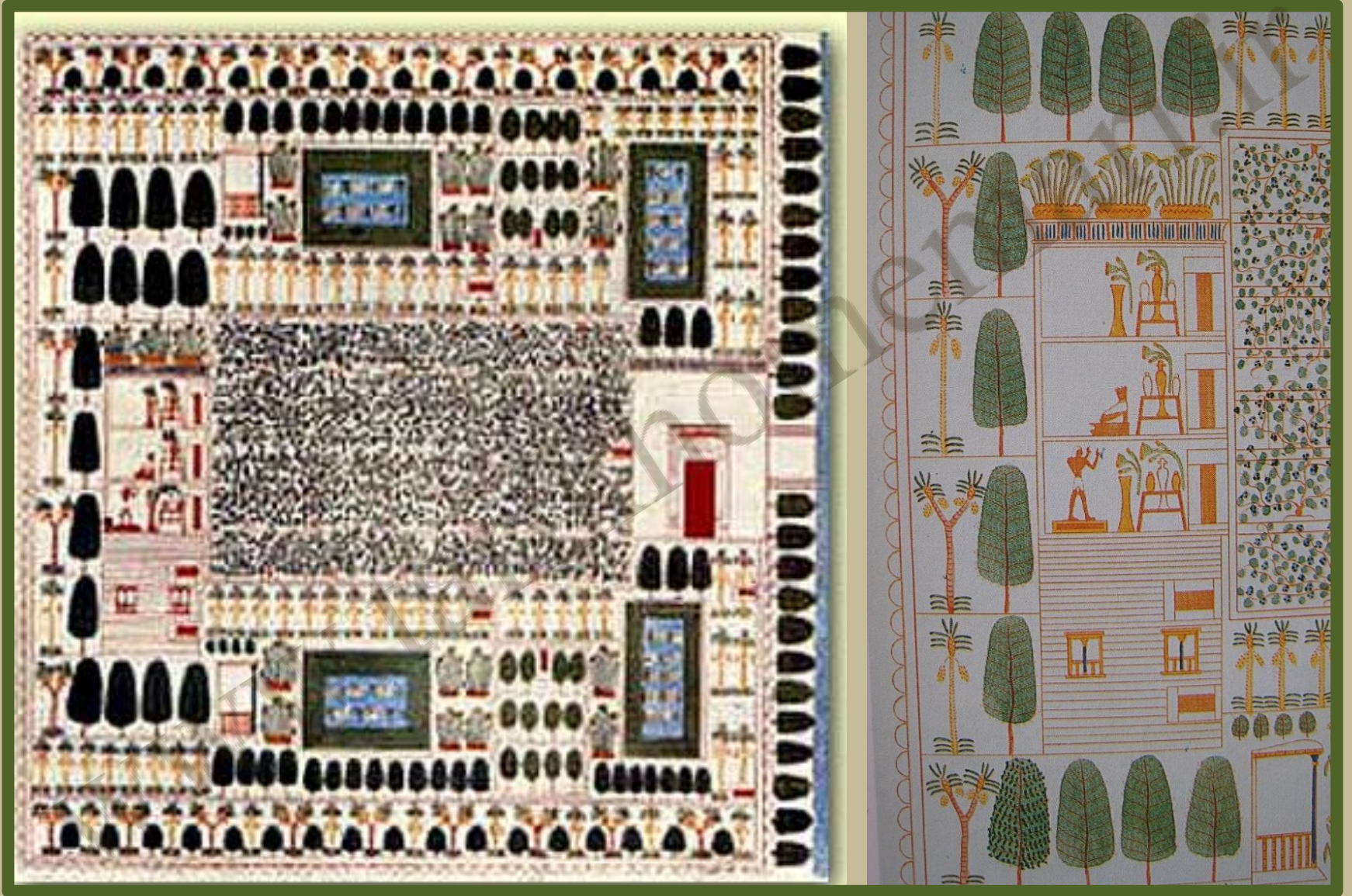
- منابع باستانشناسی گواهی می‌دهند که در تمدن‌های بین‌النهرین شاهان برای نمایش قدرت و تثبیت سلطنتشان باغ‌سازی می‌کرده‌اند.
(منبع جلیکو: Landscape of Man)

- در مصر باستان براساس اسناد تصویری و نوشتاری ساختن چند نوع باغ برای اهداف مختلف وجود داشته‌است. (منبع: جلیکو، همان)

اما هیچکدام از دو مورد فوق بنیانگذار سنتی پایدار در باغ‌سازی جهان نشدند.

نمونہء یک سند تاریخی از باغ سازگ مصر

بین‌النهرین متأخر و داستان باغ‌هاک معلق بابل

موضوعی نیمه تاریخی - نیمه افسانه‌ای بر اساس متون مقدس یهود است.

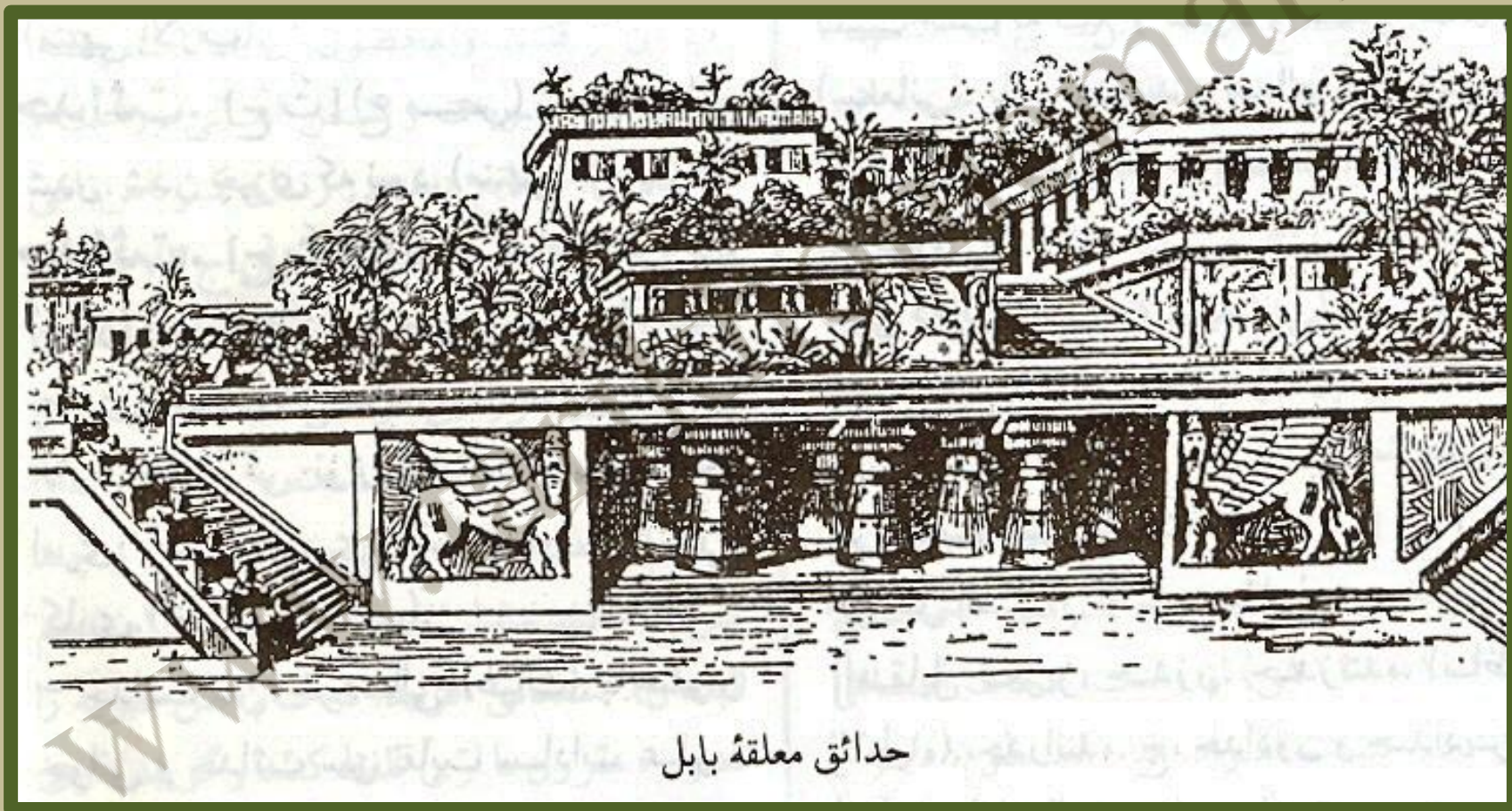
باغ‌های معلق یا حدائق معلقه

نمونه‌ای مشهور اما با شکل و فرمی غیر متعارف نسبت به باغ‌های مسطح رایج در دشت‌های حاصلخیز بین‌النهرین و متعلق به دوره آشور بوده است.

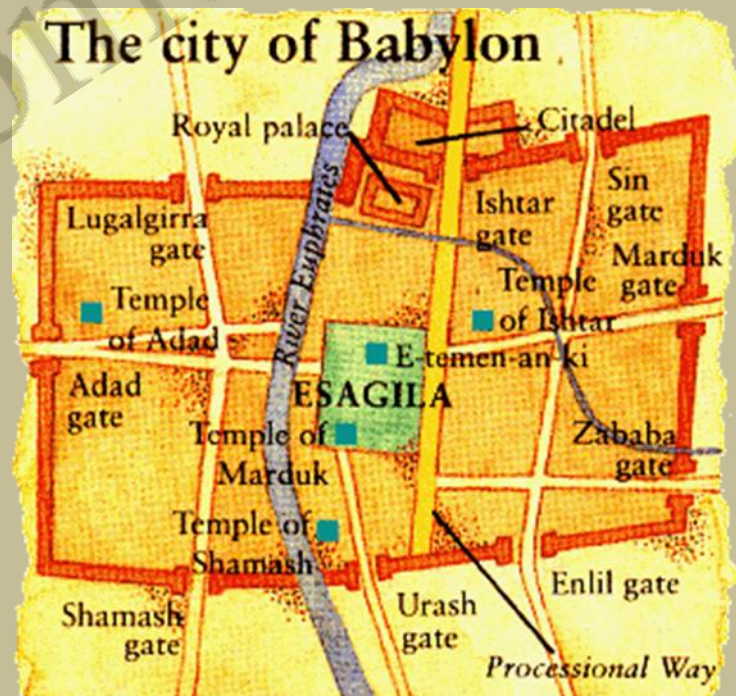
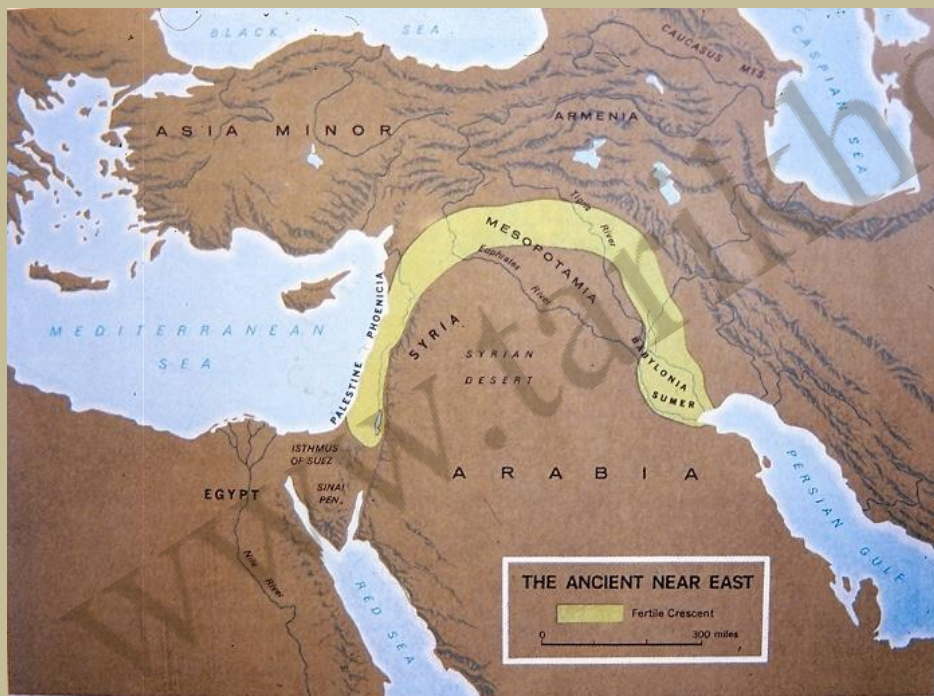
(همزمان اواخر مادها در ایران)

تصویر تخیلی باغ‌هاک معلق بابل بر اساس داده‌هاک ترکیبی از افسانه و تاریخ (مرجع دهخدا)

منطقه هلال حاصلخیز و نقشه شهر بابل در کنار فرات

بابل نو بازسازی تصویرک دورهٔ بخت النصر

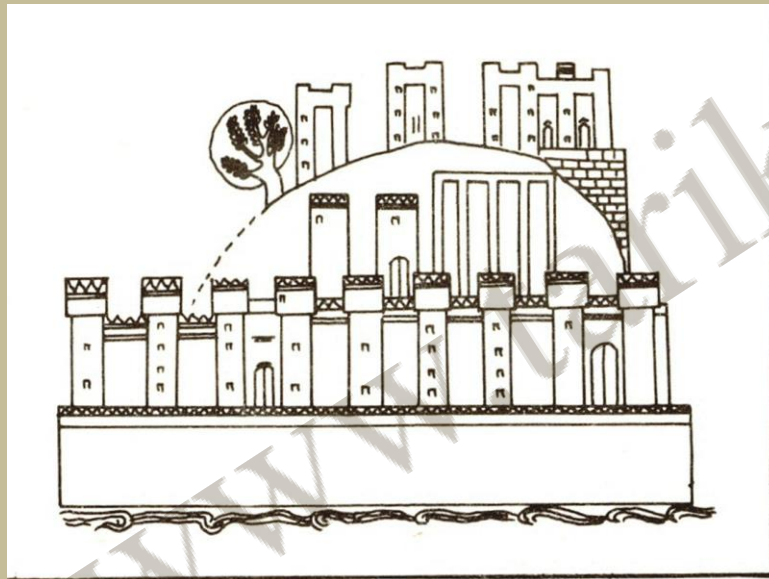
۵۰۰ پیش از میلاد

در این بازسازی زیگورات و باغ‌های معلق فرم و ساختاری مشابه دارند.

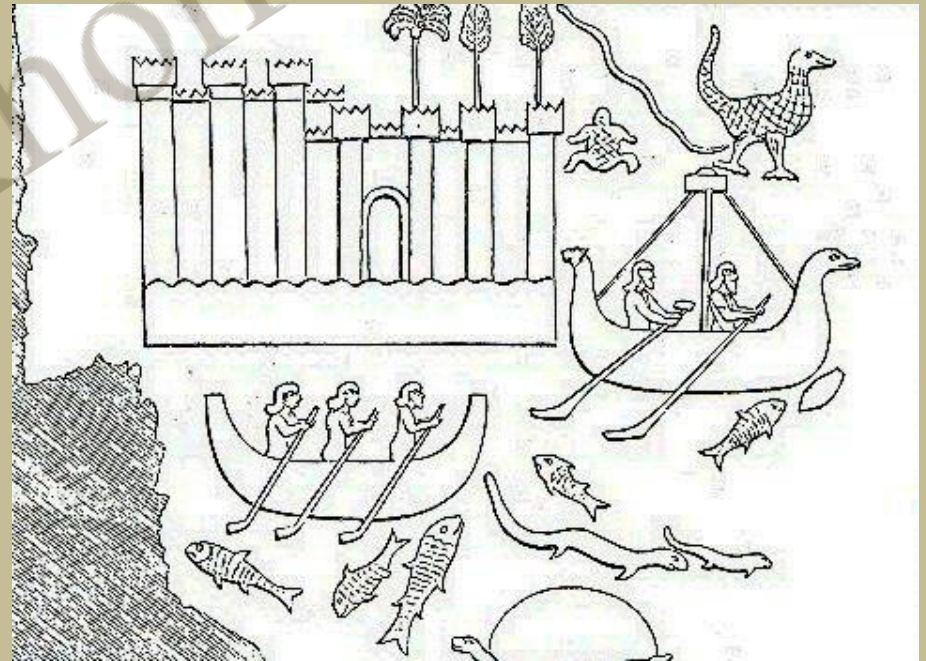

ده-دژهاک مطابق مادها و حضور درخت در آنها (مأخذ: دیاکونف)

نقوش آشوری از ده - دژ های مادی (مأخذ : دیاکونف)

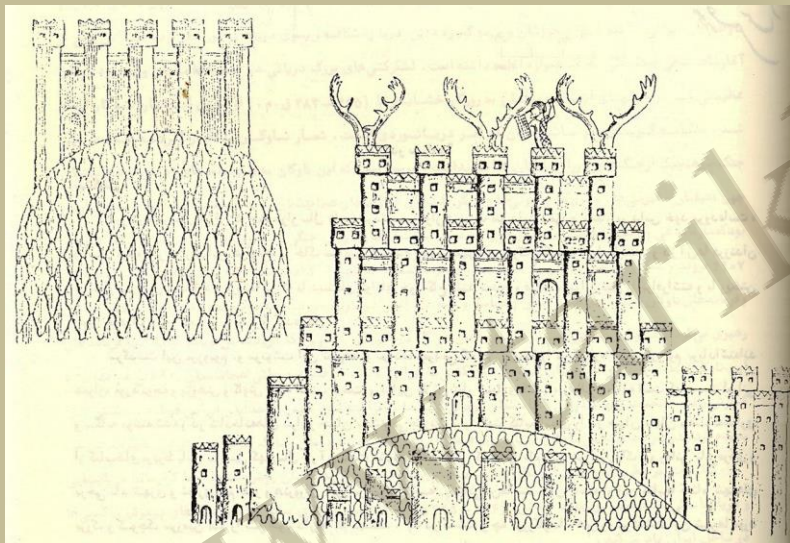

« Harhar » تصویر آشوری از ده - دژ هرهار

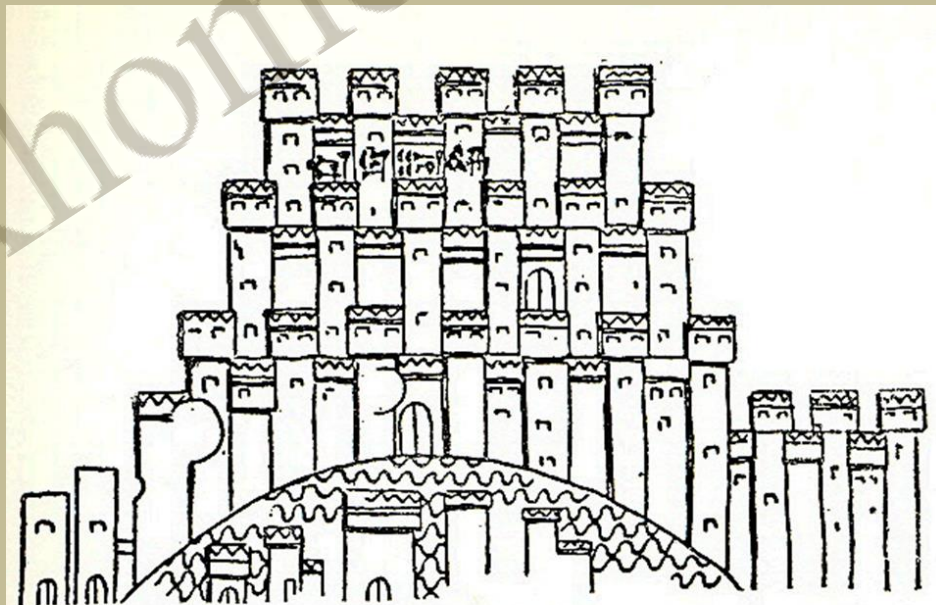
ده - دژهاک مطابق مادها در زاگرس (بر اساس نقوش آشورک)

طرح: دیاگونف

هندان: گنجهنامه، لوحهای خشایار و داریوش

طرح دژهای مادی

Median Kishesim

Hanging Gardens of Babylon

باغهای معلق بابل (آیا حاصل ارتباط تمدن آشور و تمدن ماد بودند؟)

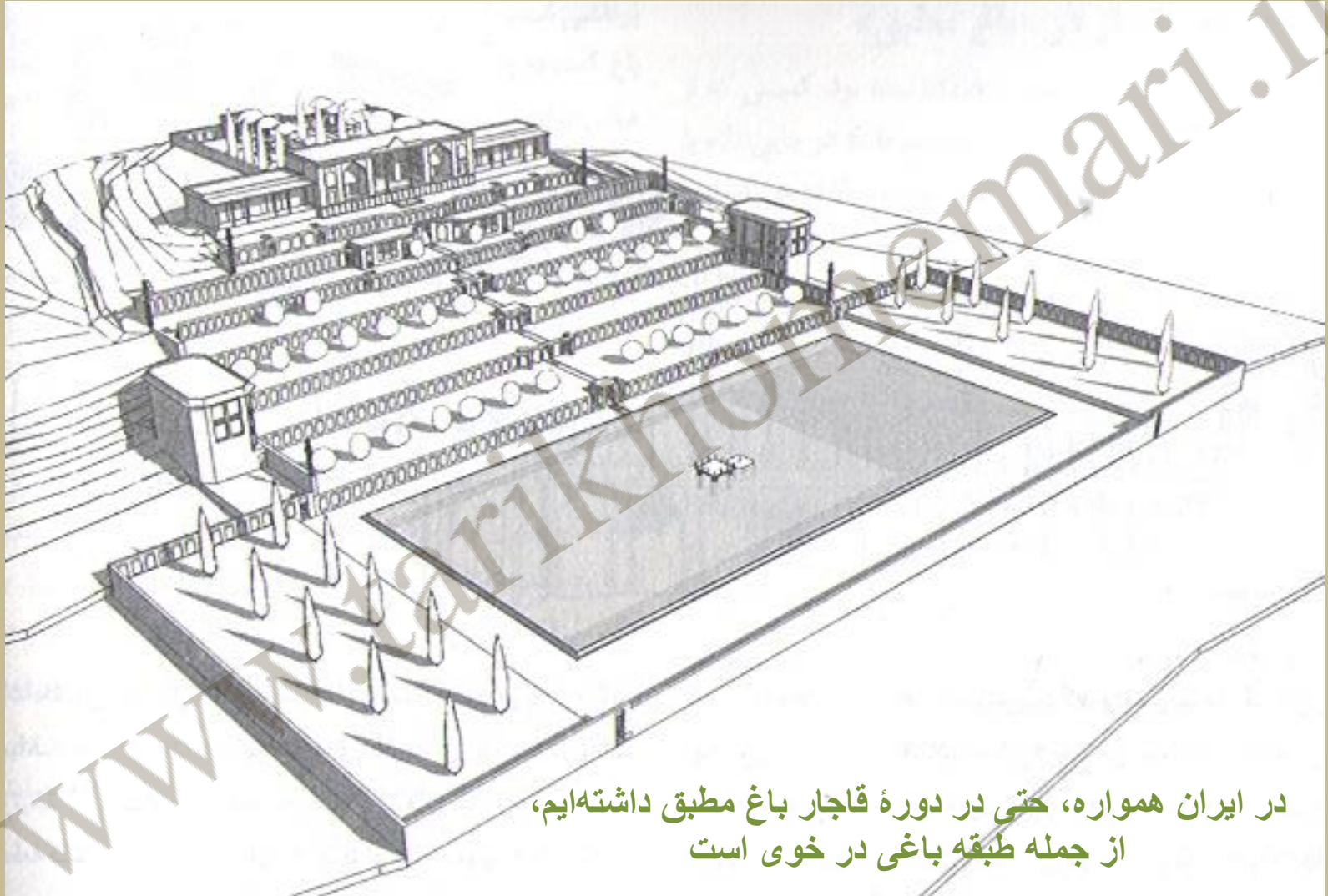
حدائق مزبور منسوب به بخت النصر است (۶۰۴-۵۶۲ پ م) و گویند که وی باغها را برای زن خود،

سمیرامیس (آمیتیس؟) بر تپه‌های مصنوعی که به هیأت تپه‌های طبیعی می نمود، بساخت، از آن رو که منشاء سمیرامیس کشوری کوهستانی بود... (دهخدا)

بازسازی تصویری (مأخذ تصویر: کتاب باغ ایرانی بازتابی از بهشت)

«باغ تخت» شیراز نمونه‌ای متأخر از باغ‌هاک مطابق

در ایران همواره، حتی در دوره قاجار باغ مطابق داشته‌ایم،
از جمله طبقه باغی در خوی است

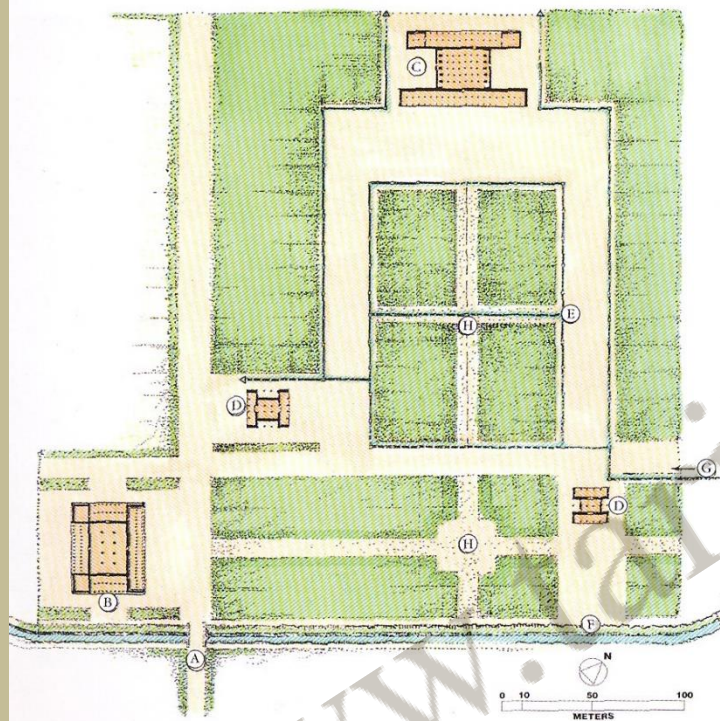
شکل گیرک یک گمان در باره قدمت تاریخچه باغ سازک ایران:

بر اساس داستان باغهای معلق بابل و صورت ده - دژهای مادی
در زاگرس، می توان پرسید:

آیا مادها باغهای مطبقی بر روی ارتفاعات زاگرس
می ساخته اند که الگویی برای بابل شود؟

اسناد متقن قدمت باغ سازگ ایرانی مربوط به دوره هخامنشیان است.

- راست: نقشه باغ سلطنتی پاسارگاد.
 A. مدخل اصلی.
 B. کاخ شرقیایی.
 C. کاخ اقامتی.
 D. عمارات کلاه فرنگی.
 E. آبراهه‌ها.
 F. نهرها.
 G. خروجی آب.
 H. باغ‌ها.

چپ: کانال‌های آب سنگی باغ سلطنتی پاسارگاد. وظیفه اصلی آن‌ها زیبا کردن باغ و تعیین محل کاشت گل و گیاه و درختان بود.

صفحه مقابل: منظره‌ای از ویرانه‌های کاخ اقامتی در پاسارگاد. رومن گیرشمن باستان‌شناس می‌گوید: "پاسارگاد نمایشی گسترده از هنر ایرانی است که مراحل اولیه آن هنوز برای ما ناشناخته است. این بنای مرکب عمدتاً تصویری از فرهنگ ملی ایران زمین است؛ آنچه از خارج وارد این مکان می‌شد، بازسازی و اصلاح می‌شد تا به طور هماهنگ و متناسب و به شکل هنری نو خصوصیات معماری آن به روح قابل رؤیت باشد. به عقیده بسیاری از محققین، هنر به کار رفته در پاسارگاد، موفق‌تر از تخت جمشید بوده است. وقتی داریوش در سال ۵۲۲ ق.م به سلطنت رسید، پاسارگاد با بناهای تاریخی، باغ‌ها و جواهرات با ارزشش تا زمان تسخیر مقدونیه حدود سال ۳۳۰ ق.م. به شکل شهری مقدس درآمد بود.

«دیوید استروناک David Stronack» که در این محل برای انجمن انگلیسی مطالعات ایرانی در اوایل دهه ۱۹۶۰ حفاری کرده بود و حوضچه‌ها و نهرهای آب را یافته بود، معتقد است که طرح «واضح و باز» این کاخ‌ها و عمارات کلاه فرنگی، جدید بود. اندازه و آرایش این کاخ‌ها تنها به شکوه و جلال آن‌ها می‌افزود، ولی در واقع ایوان‌های دلباز این کاخ‌ها سر پناهی معتدل و صحرایی را در نیمه راه درون و بیرون به محدوده، ده‌ها، صد، این ایوان‌ها فرد را به تفکر درباره باغ شاه

باغ پاسارگاد بر اساس مطالعات استروناخ از قدیمی ترین باغ‌های تاریخی ایران است.

(منابع: نوشته‌های گزنوفون راجع به باغ‌سازی "دارا" در دو اثر مکتوب او و شواهد باستان‌شناسی.)

کاربرد اصطلاح «چهارباغ» در این مورد اکنون مردود شناخته شده است.

مطالعات جدید در پاسارگاد بر اساس تحقیقات دکتر محمدخانی باغ‌سازی هخامنشیان را تأیید می‌کند.

«باغ ایرانی» در اساطیر

باغ‌سازی ایرانی بر مبنای اساطیر دارای ریشه بسیار کهن است. توسط دانش اسطوره‌شناسی بحث صورت و معنای باغ ایرانی را نیز می‌توان دریافت.

در شاهنامه از ورجمکرد به عنوان نخستین شهر ایرانی که به صورت باغی بزرگ بوده یاد شده و نیز از شهرهایی که پادشاهان می‌ساختند که پر از باغ و ایوان و کاخ بوده‌اند (مانند کنگ دژ یا سیاوش گرد)

تأثیر باغ‌سازی‌های تمدن‌هاک پیشین بر باغ‌سازی ایرانک

- با توجه به دوره سلطه هخامنشیان بر مصر آیا باغ‌سازی مصری تأثیری بر باغ‌سازی ایرانی داشته است؟

- با توجه به ارتباطات فرهنگی بین‌النهرین و ایران و تأثیرات معماری و هنری، آیا باغ‌سازی بین‌النهرین بر باغ‌سازی ایران تأثیر داشته است؟ یا برعکس باغ‌های معلق بابل ممکن است ریشه ایرانی داشته باشد؟

اگر پاسخ دو پرسش اول بنا بر دلایلی منفی باشد، باغ‌سازی ایرانی مستقل از دو تمدن کهن مزبور بوده است

می‌دانیم که باغ‌سازی آن دو تمدن تداوم تاریخی نداشته است.

فرضیه‌هایی برای استقلال باغ ایرانی

- باغ‌های مصری عمدتاً وجه آیینی داشته‌اند، آیینی که تأثیر و نفوذی بر آیین‌های ایرانی نداشته است.

- با رجوع به اساطیر ایرانی مشخص است که باغ‌سازی ایرانی بسیار پیش از هخامنشیان مطرح بوده است.

- افسانه باغ‌های معلق بابل تأثیر پذیری از باغ‌سازی مادها در زاگرس را بیان می‌کند.

- اگر طبق تحقیقات جدید باغ‌های معلق بابل، تاریخ و واقعیت دیگری داشته باشند، اما تأویل داستان‌های کهن همچون اساطیر معانی پنهانی در خود دارد.

تمدن‌ها، کهن و باغ‌سازی در آن‌ها

- مصر باستان: باغ‌سازی آیینی - زمینی و یا صرفاً آیینی
- میانرودان: باغ‌سازی شاهان (قدمت به دوره آشور می‌رسد)
- چین باستان: باغ‌های آیینی - تفریحی اشراف و امپراتوران
- ایران باستان: شهر-باغ‌ها(شارباغ)، مختص حکمرانان و شاهان
- یونان باستان: باغ‌سازی ندارد اما باغداری و منظرهای آیینی به نام باغ مقدس داشته است.
- روم باستان: ویلا سازی که مختص اشراف شهری و امپراتوران و فضایی تفریحی بوده

سه سنت باغ‌سازگی و گستره جغرافیایی آنها

- ۱- سنت باغ ایرانی - اسلامی: از دوران اساطیر تا مادها، هخامنشیان تا ساسانیان در جهان ایرانی و سپس باغ‌های جهان اسلام و نهایتاً دوران معاصر ایران
- ۲- سنت باغ چینی - ژاپنی: از باغ‌سازی کهن چین تا باغ‌سازی برمبنای آیین چن و سپس باغ دن ژاپنی و بسط این سنت در آسیای جنوب شرقی تا نمونه‌های متأخر در غرب.
- ۳- سنت باغ رومی (مدیترانه‌ای): روم باستان، رنسانس، باروک، باغ انگلیسی تا پارک‌های جهان معاصر

* برخلاف عمده آثار تمدنی غرب که ریشه در یونان دارند، باغ‌سازی مدیترانه‌ای از روم باستان آغاز می‌شود.

تاریخچهء مقاطع مهم باغ سازگی ایران و جغرافیاک آن

- دوران اساطیر: ورجمکرد تا سیاوش گرد و باغ بهرام گور، در سرزمینهای شرق تا مرکز و غرب ایران (جهان ایرانی).
- دوران تاریخی پیش از اسلام: از باغ پاسارگاد در مرکز تا باغ هوش کوری ساسانی در غرب ایران.
- دوران بعد از اسلام: (باغهای داخل فلات ایران بعلاوهء سرزمینهای شرقی چون ورا رودان، افغانستان و شبه قارهء هند و نیز در غرب تا اقیانوس اطلس شامل اندلس و شمال آفریقا و جنوب ایتالیا)
- دورانهای مهم بعد از اسلام در فلات ایران: دورانهای تیموری، صفوی، قاجاری

نکته: ساختن باغ پاسارگاد منسوب به کورش نمی توانسته پدیدهای خلق الساعه باشد.

نتیجه

با توجه به قدمت زیاد باغ‌سازی ایرانی و تداوم تاریخی آن تا دوران معاصر و گستره جغرافیایی‌اش در جهان اسلام، می‌توان ادعا کرد که

باغ‌سازی ایرانی یک سنت

و

یک دستاورد فرهنگی در حوزه هنر و معماری ایران است